

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 347.999(045)

І. Г. Богатюк,
провідний фахівець

А. В. Базь,
магістр права

МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ ЮРИДИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: bogatiuk_iryana@ukr.net

Мета: висвітлення проблем, пов'язаних із застосуванням медіації як альтернативного способу вирішення юридичних конфліктів. **Методи дослідження:** застосувались комплекс філософських, загальнонаукових, історичних та спеціально-наукових принципів та методів пізнання. **Результати:** медіація вимагає наукового обґрунтування і практичного впровадження у діяльність осіб, котрі нею займаються. Великий рівень ефективності явища медіації характеризується саме її основними принципами: добровільність, конфіденційність, результативність. Законодавчого визначення вимагають також питання: закріплення переліку справ, у яких можливо призначити медіацію; регулювання вимог до самих медіаторів та процедури їх обрання; визначення конкретних засад і форми проведення медіації, а ще умов отримання медіаторами інформації щодо справи та важливих процесуальних питань. Важливою та корисною допомогою в процесі впровадження медіації у своє практичне використання українським суспільством виступає досвід зарубіжних, зокрема європейських, країн. **Обговорення:** у світі існує цілий ряд способів, які забезпечують примирення сторін спірних правовідносин без безпосередньої участі суду. І потрібно, в першу чергу, ґрунтовно їх дослідити та спрогнозувати можливі переваги та недоліки, наслідком чого буде надання їм статусу правового чи процесуального інституту в Україні. Наразі в нашій державі це питання, на жаль, є мало дослідженим, та існує лише обмежене коло спеціалістів, що є справжніми фахівцями в даній сфері.

Ключові слова: юридичний конфлікт; альтернативне вирішення юридичних конфліктів; примирні процедури; арбітраж; переговори; медіація.

Постановка проблеми та її актуальність. Орієнтація на інтеграцію в європейське співтовариство зробила одним із пріоритетних напрямів стратегічного розвитку України забезпечення відповідності національної правової системи стандартам європейської спільноти загалом та створення справді ефективного механізму захисту прав та свобод людини і громадянина зокрема. З огляду на це постало питання про суттєве реформування національної системи захисту цивільних прав та інтересів, яка наразі формується переважно за рахунок юрисдикцій-

них органів [1, с. 196].

У багатьох країнах Європи, а також у США, Австралії, Новій Зеландії вже понад чверть століття успішно та активно розвивається процес медіації. Так, у європейських державах близько 80% спорів, що перебувають у провадженні суду і передаються на медіацію, вирішуються без безпосередньої участі суду. Таким чином позитивні та успішні результати практики застосування інституту примирення у багатьох країнах світу не можуть не свідчити про його ефективність.

У зв'язку з цим дослідження способів альтернативного вирішення юридичних конфліктів та перспектив їх застосування на теренах нашої держави є надзвичайно актуальним в умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі питання цієї тематики досліджувалися, зокрема, у працях Н. Вознюк, Н. Бондаренко-Зелінської, Л. Герасіної, Г. Єрмоєнко, К. Канішевої, Л. Момот, В. Орлянського, Ю. Притики, Д. Проценко, Н. Свиридюк, Ю. Сліпченко, Г. Ульянової та інших.

Метою статті є висвітлення проблем, пов'язаних із застосуванням в Україні медіації як альтернативного способу вирішення юридичних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Наразі в нашій державі звернення до суду є основним способом захисту порушених прав, свобод та інтересів. Проте все частіше для вирішення конфлікту використовуються примирні процедури як дієвий спосіб задоволення інтересів обох сторін.

Звісно, не можна заперечувати, що судова форма захисту та розв'язання правових конфліктів має певні переваги порівняно з іншими формами, зокрема: незалежність органу, який вирішує спір, від інших гілок влади; чітко розроблена процедура встановлення й перевірки фактичних обставин і ухвалення рішення; нормативна основа всієї діяльності суду; обов'язковість ухвалених судом рішень для виконання як сторонами конфлікту, так і іншими юридичними та фізичними особами.

Разом із тим судовий порядок вирішення правових конфліктів не позбавлений багатьох недоліків. Сьогодні суди перевантажені, а сам процес часто є досить тривалим і коштовним. Механізм примусового виконання теж не завжди спрацьовує. Звісно, у більшості випадків така ситуація обумовлена не стільки недосконалістю законодавства, скільки людським фактором, але найбільшим недоліком судового захисту є те, що навіть тоді, коли суд постановляє цілком законне та обґрунтоване рішення у встановлені законом строки, правовий конфлікт не вичерпується. Адже, на жаль, законність не завжди означає справедливість рішення [2, с. 12]. Окрім того, як

правильно вказують науковці, ефективне застосування норм права багато в чому залежить від кваліфікації та досвіду суддів, при цьому в багатьох випадках, особливо у регіонах, суди просто не готові до кваліфікованого та ефективного ведення процесу зі спорів, що виникають з нових правовідносин (земельні спори, біржові угоди, складні фондові операції, лізинг, інформаційні спори, захист прав споживачів, спори у сфері захисту права інтелектуальної власності тощо) [3, с. 159].

У зв'язку з цим потреба у формуванні дієвої системи захисту прав та інтересів особи обумовила інтерес вітчизняних правників до зарубіжного досвіду альтернативного вирішення спорів, яке забезпечує оперативне, об'єктивне та компетентне вирішення юридичних конфліктів.

Альтернативне вирішення правових спорів (АВС) – це сукупність прийомів і методів позасудового врегулювання спорів, у результаті застосування яких сторони, що сперечаються, укладають взаємоприйнятну угоду. В усьому світі існує практика застосування альтернативних форм вирішення правових конфліктів (Alternative Dispute Resolution), які виступають як альтернатива стосовно офіційного правосуддя [4]. У багатьох випадках АВС є більш прийнятним, порівняно з державною судовою процедурою, способом вирішення конфліктної ситуації, оскільки не потребує значних фінансових та організаційно-технічних витрат з боку учасників спірних правовідносин. Основне значення АВС полягає в тому, що за його допомогою відбувається фільтрування тих правових спорів, які дійсно потребують повного судового розгляду, від тих, що можуть бути вирішені без участі суду. Крім того, все більше людей звертається до способів альтернативного вирішення конфліктів, розуміючи, що навіть невеликий судовий процес може зруйнувати їх взаємовідносини (особливо це стосується стосунків у сім'ї та бізнесі). Можливо саме тому, як вказують окремі науковці, на долю АВС в країнах ЄС припадає понад 70% усіх приватноправових спорів і лише 30% доходять до державних судів [5, с. 93].

Світовій практиці відомі такі способи АВС, як арбітраж, переговори та медіація, а також низка специфічних процедур – мед-арб, неза-

лежне встановлення обставин справи та приватна судова система, спрощений суд присяжних.

Арбітраж (arbitration) – спосіб вирішення спору за допомогою незалежної, нейтральної особи – арбітра (або групи арбітрів), що вповноважений винести обов'язкове для сторін рішення. В Україні поширеною є назва «третейське судочинство».

Переговори або неогоціція (negotiation) – спосіб вирішення спору безпосередньо сторонами спірних правовідносин (представниками сторін) без участі будь-яких посередників.

Посередництво або медіація (mediation) – спосіб вирішення спору за допомогою незалежного, нейтрального посередника, який сприяє сторонам у досягненні згоди щодо ліквідації спору. Медіація відрізняється від арбітражу та переговорів тим чинником, що це процес, у якому третя абсолютно нейтральна сторона допомагає сторонам у конфлікті досягти взаємної згоди. Саме цей аспект ефективності медіації багато в чому залежить від ролі медіатора, котрий сприяє тому, аби сторони змістили акценти з відстоювання своїх позицій в напрямку задоволення власних інтересів. Медіатор не виступає суддею чи арбітром – його роль полягає у тому, щоб за допомогою знань медіаційних технологій допомогти учасникам знайти порозуміння для задоволення своїх інтересів. Медіатор має, без сумніву, володіти вмінням усунення конфліктів і знаннями не лише у сфері права, а й психології.

Переговори і арбітраж (третейське судочинство) як способи АВС вже мають давню історію та тривалий час практикуються при вирішенні правових конфліктів у зарубіжних країнах та Україні. Для більшості українців поки що незрозуміле слово «медіація» викликає недовіру та засторогу, що медіатор обов'язково підсилить позицію протилежної сторони. Крім того, закладається сумнів у професійності й фаховості медіатора. Тому для органічного сприйняття цієї інституції в Україні має бути проведена серйозна популяризація такої процедури.

Розглядаючи медіацію як альтернативний спосіб вирішення конфліктів у контексті становлення основ сучасного суспільства, звернемо увагу на її значення у функціонуванні транзи-

тивного суспільства, що проходить шлях від тоталітаризму до демократії. «Подолання властивостей тоталітарного суспільства й демократизація суспільних відносин будуть супроводжуватися усуненням абсолютних і виникненням реалістичних, регульованих, інституціоналізованих конфліктів», - зазначає вітчизняна дослідниця К. Іванова [6, с. 10]. Можна погодитися з її думкою стосовно місця у цих процесах медіації: «Ознаками переходу до цивілізованих форм ведення конфліктів стали не тільки більш часті звернення противників у суд і ріст їхньої юридичної компетентності й правосвідомості, але виникнення й функціонування інституту медіації – посередницьких послуг з урегулювання конфліктів». Такі погляди дають нам право стверджувати, що роль медіації як типу вирішення конфліктних ситуацій у наукових висновках дослідників правового конфлікту може перебільшуватись, адже попри таку її значущість, навряд чи можна розглядати медіацію як цивілізаційний критерій суспільного розвитку.

Український дослідник Я. Любченко розглядає тлумачення медіації як у соціально-психологічній, так і в правовій науковій парадигмі, виявляючи та акцентуючи на особливості останньої. «У соціальній психології вчені розглядають медіацію як специфічну форму врегулювання спірних питань, конфліктів, узгодження інтересів та/або як технологію вирішення конфлікту за участю нейтральної третьої сторони. Медіатор (посередник), який веде переговорний процес, вислуховує аргументацію сторін щодо суті спору й активно допомагає сторонам зрозуміти свої інтереси, оцінити можливість компромісів і самостійно прийняти рішення, що влаштує усіх учасників переговорів» [7, с. 334]. Н. Свиридюк звертає увагу на значення переговорів і застосування технології медіаторства у вирішенні юридичних конфліктів, передусім на ранніх стадіях виникнення конфліктних ситуацій та за готовності учасників до пошуку узгоджувальних шляхів їх вирішення. Вона робить акцент на питаннях, пов'язаних із усвідомленням принципів положень процесу досягнення рішення, що влаштувало б обидві конфліктуючі сторони. «Важливим є

правильне оцінювання правової мотивації партнерів на переговорах, а також їх психологічні потреби, що для них є справжньою ставкою у переговорах», - зазначає дослідниця [8].

М. Міріманова, своєю чергою, відзначає актуальність аналізу аксіологічних і нормативно-регулятивних аспектів медіації, оскільки така техніка, на її думку, «передбачає виявлення та узгодження цінностей, норм, принципів та інтересів, носіями котрих виступають учасники конфлікту» [9, с. 320].

Поняття конфліктного медіаторингу використовує Л. Герасіна, вважаючи, що «специфіка конфліктного медіаторингу полягає у тому, що медіатор обирається конфліктантами вільно; опоненти самі (лише за сприяння медіатора) опрацьовують і приймають примирні рішення» [10, с. 63].

Вітчизняний правознавець В. Орлянський вважає, що «медіація більше зорієнтована на вироблення певної проміжної узгодженої форми, ніж на доведення останньої до вимог чинної юридичної норми» [11, с. 97].

З огляду на проблеми державного правосуддя, обґрунтованості розширення меж диспозитивності суб'єктів спірних відносин і очевидну потребу в зниженні загального рівня конфліктної напруженості у суспільстві, успішна інтеграція медіації в українську правову систему уявляється важливим завданням як держави, так і її громадянських інститутів.

Наразі в Україні немає належного правового забезпечення процедури медіації, хоча стверджувати про те, що термін «медіація» відсутній у національному законодавстві, не можна. Зокрема, він міститься у Законі України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р. № 3460-VI, Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, схваленої Указом Президента України від 24 травня 2011 р. № 597/2011. Однак жоден із цих нормативних документів не містить основних положень, які б регулювали процес медіації, права і обов'язки сторін та статус медіатора.

Верховна Рада України 3 листопада 2016 р. прийняла за основу Проект закону України «Про медіацію» (реєстр. № 3665) [12], поданий народними депутатами України А.І. Шкрум,

В.Ю. Пташник та ін., який, проте, згодом так і не був підтриманий парламентом.

Кабінет Міністрів України 28 грудня 2019 р. подав новий Проект закону України «Про медіацію» [13]. Відповідно до цього законопроекту будуть внесені зміни до ст. 221 Кодексу законів про працю України, де пропонується визначити, що за «згодою між працівником і власником або уповноваженим ним органом з метою врегулювання трудового спору може бути проведена медіація». Пропонуються також зміни до Кримінального процесуального кодексу, де залучається медіатор до домовленостей про угоду між потерпілим і обвинуваченим. Щодо Господарського процесуального кодексу України, то ст. 182 доповнюється положенням про проведення позасудового врегулювання спору шляхом медіації. Таким же положенням доповнюється ст. 197 Цивільного процесуального кодексу України та ст. 180 Кодексу адміністративного судочинства України [14].

Безперечно, позитивним є те, що законопроекти визначають правові основи надання послуг медіації на професійних засадах і мають основну мету – запровадження інституту медіації в суспільстві та законодавстві, а також поширення практики мирного вирішення спорів позасудовими методами та цим самим забезпечення збалансованих взаємовідносин між судовою системою та інститутом медіації.

Корисним для України в процесі впровадження медіації може стати досвід європейських країн. Так, у Польщі медіатори перед тим, як отримати справи, повинні зареєструватися в суді та мати відповідну кваліфікацію. Оплата послуг медіаторів здійснюється з державного бюджету.

У Чехії Служба пробації та медіації підпорядкована безпосередньо Міністерству юстиції. Згадана служба має свою виконавчу вертикаль, через це послуги доступні в усіх регіонах країни. Медіацією можуть займатися й ті, хто має спеціальну підготовку в галузі права або ж соціальних наук та пройшли професійний тренінг.

У Франції послуги медіації надаються громадськими організаціями, а самі медіатори повинні бути акредитовані прокурором, лише

після цього можуть підписати контракт із Міністерством юстиції Франції про надання послуг медіації. Вони є абсолютно безкоштовними для учасників процесу – процедура оплачується з державного бюджету.

В Австрії послуги медіації надає департамент Міністерства юстиції та Асоціація пробації і соціальної роботи. Асоціація є незалежною приватною організацією, котра певним чином фінансується Міністерством юстиції та має свою власну систему управління і контролю якості надання послуг. В Австрії медіатори повинні мати кваліфікацію в галузі права чи психології та пройти обов'язкову підготовку з проведення програм медіації.

Висновки. Отже, альтернативні способи врегулювання юридичних конфліктів набувають популярності та все частіше застосовуються в Україні. Безперечно, позасудове вирішення спорів не може повністю замінити судові органи, але в той же час може допомогти зменшити навантаження на суди, які часто не справляються з тією кількістю справ, що до них надходять. До того ж, певні способи вирішення конфліктів не забороняють сторонам використовувати ті методи, котрі найбільше підходять для врегулювання спору та відповідатимуть інтересам і вимогам учасників. Попри недоліки, зокрема відсутність рамочного законодавства, яке давало б змогу регулювати процес медіації, вже зроблено багато для його впровадження. Сподіваємось, що найближчим часом закон «Про медіацію» буде прийнятий, і це стане великим кроком на шляху до розвитку інституту медіації в Україні.

Література

1. Цувіна Т.А. Впровадження інституту правосудної медіації як перспективний напрямок реформування цивільного процесуального законодавства України. *Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства*: зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 7 лип. 2017 р. Київ: ВД «Дакор», 2017. С. 195-200.

2. Котвяковський Ю.О. Оскарження рішень третейських судів у порядку цивільного судочинства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03.

Київ, 2018. 242 с.

3. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Окремі аспекти альтернативного вирішення спорів при врегулюванні сімейних конфліктів. *Приватне право і підприємництво*. 2018. Вип. 15. С. 158-162.

4. Коноваленко Д. Судова медіація – challenge для України. *Юридична Газета*. 24.10.2017. № 43-44 (593-594).

5. Мазаракі Н. Медіація в Україні: проблеми теорії та практики. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 92-100.

6. Іванова К.А. Конфліктність і толерантність: становлення толерантних відносин у суспільстві. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2010. № 52. С. 9-12.

7. Любченко Я.П. Медіація як альтернативний спосіб вирішення правових спорів. *Альманах права*. 2016. Вип. 7. С. 333-336.

8. Свиридчук Н.П. Філософсько-правові засади конфліктів у сфері професійної діяльності юриста: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Київ: нац ун-т внутр. справ. Київ, 2010. 17 с.

9. Мириманова М.С. Конфліктологія: учебник для студ. сред. педагогич. учеб. заведений. 2-е изд., испр. Москва: Академия, 2004. 320 с.

10. Герасіна Л.М. Проблеми правової конфліктології: феноменологічний, гносеологічний та праксеологічний аналіз: монографія. АПН України; Ін-т держ. буд-ва та місц. самоврядування. Харків: Право, 2004. 112 с.

11. Орлянський В.С. Конфліктологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 160 с.

12. Проект Закону України «Про медіацію» № 3665 від 17 груд. 2015 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH2TT00V.html

13. Проект Закону України «Про медіацію» № 2706 від 28 груд. 2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67831

14. Сидоренко Д. Новий законопроект про медіацію: за і проти. 2019. URL: <http://yur-gazeta.com/golovna/noviy-zakonoprojekt-pro-mediacyu-za-i-proti.html>.

References

1. Cuvina T.A. Vprovadzhennja instytutu pry-

sudovoi' mediacii' jak perspektyvnyj naprjamok reformuvannja cyvil'nogo procesual'nogo zakonodavstva Ukrainy. *Ukraina na shljahu do Jevropy: reforma cyvil'nogo procesual'nogo zakonodavstva*: zb. nauk. prac' Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Kyi'v, 7 lyp. 2017 r. Kyi'v: VD «Dakor», 2017. S. 195-200.

2. Kotvjakovs'kyj Ju.O. Oskarzhennja rishen' tretejs'kyh sudiv u porjadku cyvil'nogo sudochynstva: dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.03. Kyi'v, 2018. 242 s.

3. Bondarenko-Zelins'ka N.L. Okremi aspekty al'ternatyvnogo vyrishennja sporiv pry vreguljuvanni simejnyh konfliktiv. *Pryvatne pravo i pidpryjemnyctvo*. 2018. Vyp. 15. S. 158-162.

4. Konovalenko D. Sudova mediacija – challenge dlja Ukrainy. *Jurydychna Gazeta*. 24.10.2017. № 43-44 (593-594).

5. Mazaraki N. Mediacija v Ukraini: problemy teorii' ta praktyky. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo*. 2016. № 1. S. 92-100.

6. Ivanova K.A. Konfliktnist' i tolerantnist': stanovlennja tolerantnyh vidnosyn u suspil'stvi. *Visnyk Zhytomyrs'kogo derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka*. 2010. № 52. S. 9-12.

7. Ljubchenko Ja.P. Mediacija jak al'ternatyvnyj sposib vyrishennja pravovyh sporiv. *Al'manah prava*. 2016. Vyp. 7. S. 333-336.

8. Svyrydjuk N.P. Filosofs'ko-pravovi zasady

konfliktiv u sferi profesijnoi' dijal'nosti jurysta: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.12. Kyi'v. nac un-t vnutr. sprav. Kyi'v, 2010. 17 s.

9. Mirimanova M.S. Konfliktologija: uchebnik dlja stud. sred. pedagogich. ucheb. zavedenij. 2-e izd., ispr. Moskva: Akademija, 2004. 320 s.

10. Gerasina L.M. Problemy pravovoi' konfliktologii': fenomenologichnyj, gnoseologichnyj ta prakseologichnyj analiz: monografija. APN Ukrainy; In-t derzh. bud-va ta misc. samovrjaduvannja. Harkiv: Pravo, 2004. 112 s.

11. Orljans'kyj V.S. Konfliktologija: navch. posib. Kyi'v: Centr uchbovoi' literatury, 2007. 160 s.

12. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro mediaciju» № 3665 vid 17 grud. 2015 r. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH2TT00V.html

13. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro mediaciju» № 2706 vid 28 grud. 2019 r. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67831

14. Sydorenko D. Novyj zakonoproekt pro mediaciju: za i proty. 2019. URL: <http://yur-gazeta.com/golovna/noviy-zakonoproekt-pro-mediacyu-za-i-proti.html>.

MEDIATION AS AN ALTERNATIVE METHOD OF RESOLUTION OF LEGAL CONFLICTS

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: bogatiuk_iryana@ukr.net

Purpose: to highlight issues related to the use of mediation as an alternative way of resolving legal conflicts. **Methods of research:** applied a set of philosophical, general scientific, historical and special scientific principles and methods of cognition. **Results:** mediation requires scientific justification and practical implementation in the activities of the persons engaged in it. The high level of effectiveness of the phenomenon of mediation is characterized by its basic principles: voluntariness, confidentiality, efficiency. Legislative definitions also require the following: fixing the list of cases in which mediation can be appointed; regulation of the requirements for the mediators themselves and the procedure for their selection; definition of specific principles and forms of mediation, as well as conditions for receiving mediators information on the case and important procedural issues. Important and useful assistance in the process of introducing mediation into its practical use by Ukrainian society is the experience of foreign countries, in particular European countries. **Discussion:** there are a number of ways in the world that provide reconciliation to parties to a contentious legal relationship without the direct involvement of a court. And, first of all, they need to be thoroughly investigated and predict the possible advantages and disadvantages, which will result in granting them the status of a legal or procedural institute in Ukraine. At present, unfortunately, this issue in our country is poorly researched and there is only a limited number of specialists who are real experts in this field.

The development of alternative ways of resolving legal conflicts is gaining popularity and is increasingly used in Ukraine. Undoubtedly, the out-of-court resolution of disputes cannot completely replace the judiciary, but at the same time can help to some extent reduce the burden on the courts, which often do not handle so many cases. In addition, certain ways of resolving conflicts do not prohibit the parties from using those methods that will be most appropriate for the settlement of the dispute and will meet the interests and requirements of the parties. Despite the shortcomings, in particular the lack of framework legislation to regulate the mediation process, much has already been done to implement it.

Keywords: legal conflict; alternative resolution of legal conflicts; conciliatory procedures; arbitration; talks; mediation.